

اسلام پژوهش های روان شناختی

سال هشتم، شماره اول، پیاپی ۱۷، بهار و تابستان ۱۴۰۱ (ص ۹۹-۱۱۲)

بررسی مؤلفه های الگوی ارتباطی زوجین با خویشاوندان بر اساس منابع اسلامی

Examining the Components of the Model of Couple's Interaction with Relatives Based on the Islamic Sources

مهدی دریس / دانشجوی دکتری روان شناسی دانشگاه آزاد، قم، ایران.
ابوالقاسم بشیری / استادیار روان شناسی گروه روان شناسی مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی علیه السلام، قم، ایران.
حسین رضاییان بیلندی / دانشجوی دکتری روان شناسی مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی علیه السلام، قم، ایران.

Mahdi Deris / PhD student in psychology, Azad University, Qom, Iran.

fares60@chmail.ir

Abolghasem Bashiri / Assistant Professor, Imam Khomeini Educational and Research Institute, Qom, Iran.

Hossein Rezaeian Bilondi / PH.D Student of Psychology, Imam Khomeini educational and Research Institute, Qom, Iran.

Abstract

Examining the components of the couples' relationship pattern with relatives based on Islamic sources

This research was conducted aiming to provide a suitable pattern of couples' relationship with their relatives through "qualitative content analysis" method. Two relative coefficients of content validity ratio (CVR) and content validity index (CVI) were used to check content and validity of the pattern quantitatively. This research was done in two stages: First, the concepts related to interaction and relationship with relatives were explored in Islamic sources, then the components and concepts related to interaction with relatives were extracted. second, the content validity of the components was evaluated by the cvi-cvr method by experts (ten people) in such a way that according to the Likert scale, the similarity of these concepts to the interaction pattern of couples with relatives was scored. The studies

چکیده

این پژوهش با هدف ارائه یک الگوی مناسب جهت ارتباط زوجین با خویشاوندان با روش «کیفی تحلیل محتوا» انجام گرفت. برای بررسی محتوایی و روایی به شکل کمی از دو ضریب نسبی روایی محتوایی (CVR) و شاخص روایی محتوا (CVI) استفاده گردید. این تحقیق در دو مرحله انجام گرفت: مرحله اول: نخست به کاوش مفاهیم مرتبط با تعامل و ارتباط با خویشاوندان در منابع اسلامی پرداخته شده سپس مولفه های و مفاهیم مرتبط با تعامل با خویشاوندان استخراج شد. مرحله دوم: روایی محتوایی مولفه ها با روش cvi-cvr توسط کارشناسان (ده نفر) مورد ارزیابی قرار گرفت بدین صورت که طبق مقیاس لیکریت به اندازه قرابت این مفاهیم به الگوی تعامل زوجین با خویشاوندان نمره داده شد. بررسی های فوق نشان داد

showed that in order to draw a suitable behavior pattern for couples to have proper relationship with relatives, there are seven components: visiting and re-visiting), honoring and respecting relatives, donating money to relatives (economic function), refraining from annoyance and hurting relatives, social support of relatives, advising and guidance relationship with relatives and discharging of kinship rights are needed.

Keywords: pattern, relationship, couples, relatives .

جهت ترسیم یک الگوی رفتاری مناسب برای زوجین جهت ارتباط با خویشاوندان به هفت مولفه: دید و باز دید (رفت و آمد)، تکریم و احترام خویشاوندان، انفاق به خویشاوندان (کارکرد اقتصادی)، خودداری از اذیت و آزار خویشاوندان، حمایت اجتماعی از خویشاوندان، رابطه ارشادی و هدایتی با خویشاوندان و ادای حقوق خویشاوندی نیاز است.

کلیدواژه‌ها: الگو، ارتباط، زوجین، خویشاوندان.

مقدمه

تعامل^۱ و ارتباط، سراسر زندگی انسان را در بر گرفته است. انسان نیازهایش را از هر نوعی که باشند به کمک ارتباط با دیگران برطرف می‌کند. به کمک ارتباط زنده می‌ماند، رشد می‌کند و تکامل می‌یابد. مبحث ارتباط انسانی به قدری مهم و حیاتی است که سعادت و خوشبختی انسان تا حد زیادی به چگونگی تعامل و ارتباط او با دیگران بستگی دارد (سیاوشی و نوابی‌نژاد، ۱۳۸۴، ص ۱۰). انسان در طول حیات خود با افراد زیادی در ارتباط خواهد بود. در ابتدا با مادر خویش در ارتباط است و پس از مدتی با دیگر اعضای خانواده در قالب بازی ارتباط برقرار می‌کند. هرچه افراد رشد بیشتری داشته باشند نوع و شدت رابطه بنا بر نیازها و علایق آنان تغییر می‌کند. یکی از ارتباط‌های طولانی و تأثیرگذار رابطه همسری است که به سبب عقد ازدواج بین زن و شوهر اتفاق می‌افتد و البته به این ارتباط محدود نگشته و باعث ارتباط با والدین و خانواده همسر می‌گردد. باید توجه داشت که ازدواج صرفاً پیوند دو فرد با یکدیگر نیست؛ بلکه پیوستگی دو خانواده با فرهنگ، شیوه‌های تربیتی و سبک متفاوت زندگی است. از این رو زوجین، برای بالندگی و موفقیت در ازدواج به دو بال برای پرواز در مسیر زندگی نیازمندند؛ یک بال مهارت زوجین برای ارتباط صمیمی و سازنده و بال دیگر «مدیریت ارتباط با خویشاوندان هر دو طرف» است (طباطبائی ندوشن، ۱۳۹۵، ص ۹۷).

می‌توان گفت گرایش به خویشاوندی در نهاد هر انسانی به طور طبیعی وجود دارد. این

1. Interaction.

گرایش نخست به سمت خویشاوندان نسبی و سپس به سوی خویشاوندان سببی است؛ چرا که مشترکات خونی و طبیعی میان خویشاوندان سبب می‌شود به آسانی و راحتی یکدیگر را درک کرده و نیازهای عاطفی و روحی خود را پاسخی مناسب دهند (محبوبی، ۱۳۹۴، ص ۱۲). همچنین تحقیقات نشان داده که ارتباط با خویشاوندان به عنوان نمودی از ارضای نیاز روان‌شناختی از طریق ایجاد آرامش روانی، کاهش اضطراب و دردهای جسمانی بر کیفیت زندگی افراد تأثیر می‌گذارد. (قاسمی پور، ۱۳۸۶، ص ۹۴).

با نگاه روان‌شناختی و بر اساس نظریه سیستمی مینوچین^۱، خانواده یک سیستم باز است که ملزم به برون‌سازی و انس‌گیری با دو خانواده اصلی زوجین و دیگر خویشاوندان است؛ با این ویژگی که موفقیت و آرامش خود را در گرو بهم وابستگی درونی متعادل می‌داند (سجادی، ۱۳۹۲، ص ۲۰). برخی از محققان و نظریه‌پردازان حوزه خانواده از جمله مینوچین و بوئن^۲ نگاه سیستمی به خانواده را در مشاوره پذیرفته و گسترش داده‌اند. یکی از مهمترین بخش‌های یک سیستم مدیریت ورودی آن سیستم و نیز حفاظت از ساختار خانواده است. اگر افراد یک خانواده در برابر افراد خارج از خانواده به‌طور غیر اصولی نفوذپذیر باشند، نظام یک خانواده را به خطر می‌اندازند. این پدیده به باز و بسته بودن یک نظام و نیز چگونگی تعامل بر اساس اطلاعات یا رفتارهای ورودی به سیستم دارد (پسندیده و همکاران، ۱۳۹۴، ص ۲۶).

در متون روان‌شناسی نیز سازه‌های متعددی در مورد ارتباط خویشاوندی یافت می‌شود که ارتباط با دیگران^۳، روابط اجتماعی و نوع دوستی^۴ از آن جمله است. در حقیقت پیوند با خویشاوندان در روان‌شناسی با تعریف ارتباط با دیگران هم‌پوشی دارد. به سخنی دیگر، ارتباط با بستگان همان ارتباط صمیمی داشتن با دیگران، دوست داشتن و حمایت کردن و همچنین دوست داشته شدن و حمایت شدن است که در ارتباط با افرادی که خویشاوند محسوب می‌شوند مصداق پیدا می‌کند (قاسمی پور، ۱۳۸۶، ص ۸۷).

در مقابل برخی از پژوهشگران، مبحث خویشاوندی و پیوند با آنان را از مفهوم عام ارتباط با دیگران جدا کرده و به‌طور خاص به آن پرداخته‌اند. به‌طورمثال طباطبائی ندوشن (۱۳۹۵) ضمن بیان اهمیت ارتباط و تعامل با خویشاوندان به برخی از اصول رفتاری

1. Salvador Minuchin.

2. Bowen.

3. relatedness.

4. altruism.

زوجین با خویشاوندان مانند احترام، مدیریت وابستگی، مدیریت انتظاری و ... پرداخته است. برخی دیگر از پژوهشگران اهمیت نوع ارتباط مؤثر با خانواده‌های اصلی (بارباز اصفهانی، ۱۳۹۳)، عوامل تحکیم و تضعیف رابطه خویشاوندی و حقوق خویشاوندی مانند ارث بردن (زهیری نسب، ۱۳۹۶)، بررسی سبک زندگی دینی اسلامی در حوزه ارتباطات انسانی با خویشاوندان و بستگان نسبی (شرف‌الدین، ۱۳۹۴) و مؤلفه‌های مؤثر در تحکیم روابط خانوادگی و ارتباطات خویشاوندی، مصادیق صلّه رحم و آثار و پیامدهای صلّه رحم در سیره و اندیشه‌های اهل بیت علیهم‌السلام (خارستانی، ۱۳۹۳) پرداخته‌اند.

اما با مرور اجمالی تحقیق‌های صورت‌گرفته در خصوص ارتباط با خویشاوندان می‌توان دریافت که در پژوهش‌های پیشین به مؤلفه‌های تعامل زوجین با خویشاوندان در یک مدل الگویی به صورت مجزا پرداخته نشده است. اهمیت مسئله در ابتدا به دلیل فواید و آثار مثبت فراوانی است که آموزه‌های اسلام برای تعامل و ارتباط با خویشاوندان بیان نموده و از سوی دیگر آثار مثبت روان‌شناختی آن در کاهش تعارض و سطح اختلافات زوجین تأثیر دارد بدان صورت که هرچه میزان ارتباط با شبکه خویشاوندان بیشتر و صمیمانه‌تر شود از میزان اختلافات زوجین کاسته خواهد شد (دسترنج، ۱۳۹۰).

آنچه نگرانی‌های بسیاری را برانگیخته؛ زندگی ماشینی در عصر امروز است که خانواده‌های گسترده را به خانواده‌های هسته‌ای و کوچک تبدیل نموده و به مراتب ارتباطات محدود را جایگزین ارتباطات گسترده کرده است (طباطبائی ندوشن، ۱۳۹۵، ص ۹۷). از سوی دیگر الگوی ارتباطی غلط زوجین با خویشاوندان و عدم رعایت ساختارها و مرزهای خانواده در برخورد با بستگان، باعث مداخلات آسیب‌زننده و زمینه‌ساز طلاق می‌باشد (صداقت و همکاران، ۱۳۹۳). نتایج پژوهش زرگر و نشاط (۱۳۸۶) نشان داد که سومین عامل تقاضای طلاق دخالت خانواده‌ها بوده است. عواملی مثل ازدواج با انگیزه‌رهایی از فضای ناخوشایند خانه پدری و تعارض با خانواده همسر نارضایتی زناشویی را رقم می‌زنند و تعارض شدید با خانواده همسر باعث اقدام اولیه متقاضیان طلاق برای پایان دادن به رابطه زناشویی می‌شود (محسن‌زاده و همکاران، ۱۳۹۰). نتایج پژوهش‌های بنی‌جمال و همکاران (۱۳۸۳) و ریاحی و همکاران (۱۳۸۶) گویای تأثیر دخالت اطرافیان و وابستگی مالی زوجین در میزان گرایش به طلاق است.

حال با توجه به این که تحقیقات صورت گرفته درباره ارتباط زوجین با خویشاوندان، توجهی به ارائه الگوی تعامل خویشاوندان با استفاده از منابع اسلامی نداشته‌اند، در این پژوهش به دنبال بررسی این عوامل و ارائه الگو تعامل زوجین با خویشاوندان خواهیم

بود. بنابراین این پژوهش درصدد پاسخ به این سوال می‌باشد: الگوی تعامل زوجین با خویشاوندان دارای چه مؤلفه‌هایی می‌باشد؟

روش تحقیق

پژوهش حاضر، کیفی از نوع توصیفی-تحلیلی می‌باشد. در مرحله توصیفی به کاوش واژگان و مفاهیم مرتبط با تعامل و ارتباط با خویشاوندان در منابع اسلامی اعم از قرآن و کتب روایی همچون کتب و مقالات مرتبط پرداخته شده است. در این پژوهش جامعه شامل تمام منابع دینی اعم از قرآن و منابع روایی است و نمونه شامل گزاره‌های مشتمل بر شبکه مفاهیم مرتبط با پیوند و تعامل با خویشاوندان می‌باشد همچنین اطلاعات و داده‌ها از طریق مطالعه و فیش برداری از کتب و مقالات و به تجزیه و تحلیل جمع‌آوری و طبقه‌بندی گردید. در مرحله دوم آیات و روایات به دست آمده که تعدادی بالغ بر ۳۰۰ آیه و روایت بود، مورد بررسی دوباره واقع شد و موارد تکراری از آن حذف گردید. در مرحله سوم آیات و روایات طبقه‌بندی شده و با روش تحلیل محتوای متون مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفتند. در مرحله چهارم ۷ مقوله به عنوان مؤلفه‌های اصلی تشکیل دهنده الگو به دست آمد. در مرحله پایانی روایی محتوایی مؤلفه‌ها با روش CVI (Content Validity Index) و CVR (Content Validity ratio) با کمک ۱۰ نفر از کارشناسان روان‌شناسی اسلامی مورد بررسی قرار گرفت.

یافته‌های تحقیق

مؤلفه‌های به دست آمده در تحقیق شامل: ۱- زیارت خویشاوندان، ۲- تکریم خویشاوندان، ۳- انفاق به خویشاوندان، ۴- عدم آزار و اذیت خویشاوندان، ۵- حمایت اجتماعی از خویشاوندان، ۶- ارشاد خویشاوندان و ۷- پرداخت حقوق خویشاوندان می‌باشد که در جدول (۱) مستندات و نحوه دلالت آنها بررسی شده است.

جدول (۱) مؤلفه‌ها الگو تعامل زوجین با خویشاوندان

ردیف	مؤلفه‌ها	مستندات	نحوه دلالت
۱	زیارت خویشاوندان	۱- فَإِنَّ الزَّيَّارَةَ تَزِيدُ فِي الْمَوَدَّةِ (نوری، ۱۴۰۸، ج ۱۳، ص ۲۰۵) ۲- مُرُوا الْأَقْرَابَ؛ أَنْ يَتَزَاوَرُوا (احمدی میانجی، ۱۴۲۶، ج ۲، ص ۳۰۵). ۳- صَلُّوا أَرْحَامَكُمْ وَ لَوْ بِالتَّسْلِيمِ (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۲، ص ۱۵۵).	این روایات و امثال آنها صراحت در زیارت خویشاوندان دارد.

ردیف	مؤلفه ها	مستندات	نحوه دلالت
۲	تکریم خویشاوندان	<p>۱- أَكْرَمُ عَشِيرَتِكَ فَإِنَّهُمْ جَنَاحُكَ الَّذِي بِهِ تَطِيرُ وَ أَضْلُكَ الَّذِي إِلَيْهِ تَصِيرُ وَ يَدُكَ الَّتِي بِهَا تَصُولُ وَ هُمْ الْعُدَّةُ عِنْدَ الشَّدَّةِ فَأَكْرَمُ كَرِيمُهُمْ وَ عَدُوُّ سَقِيمُهُمْ (مجلسی، ۱۳، ج ۷۱، ص ۱۰۵).</p> <p>۲- إِنَّ صِلَةَ الْأَرْحَامِ لِمِنْ مُوجِبَاتِ الْإِسْلَامِ وَإِنَّ اللَّهَ سُبْحَانَهُ وَ تَعَالَى أَمْرُ بِأَكْرَامِهَا وَ إِنَّهُ تَعَالَى يَصِلُ مَنْ وَصَلَهَا وَ يَقْطَعُ مَنْ قَطَعَهَا وَ يُكْرِمُ مَنْ أَكْرَمَهَا (لبنی واسطی، ۱۳۷۶، ص ۱۵۶).</p>	<p>در روایت اول و دوم به صراحت از لفظ «اکرام» در حق خویشاوندان استفاده شده است.</p>
۳	انفاق به خویشاوندان	<p>۱- يَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلْ مَا أَنْفَقْتُمْ مِنْ خَيْرٍ قَلِيلًا لِلدِّينِ وَ الْأَقْرَبِينَ (بقره، ۲۱۵)</p> <p>۲- وَ لَا يَأْتَلِ أُولُو الْفَضْلِ مِنْكُمْ وَ السَّعَةِ أَنْ يُؤْتُوا أُولَى الْقُرْبَى (نور، ۲۲)</p> <p>۳- فَسَنُآتَاهُ اللَّهُ مَالًا فَلْيَصِلْ بِهِ الْقَرَابَةَ (سید رضی، ۱۴۱۴، ص ۱۹۸)</p> <p>۴- لَمَّا سُئِلَ عَنِ الصَّدَقَةِ عَلَى مَنْ يَسْأَلُ عَلَى الْأَبْوَابِ، أَوْ يُمَسِكُ ذَلِكَ عَنْهُمْ وَ يُعْطِيهِ ذَوِي قَرَابَتِهِ؟ لَا، بَلْ يَبْعَثُ بِهَا إِلَى مَنْ بَيْنَهُ وَ بَيْنَهُ قَرَابَةٌ، فَهَذَا أَعْظَمُ لِلْأَجْرِ. (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۹۳، ص ۱۷۹)</p>	<p>در روایات ذکر شده امام توصیه به انفاق به خویشاوندان داشته و آن را در اولویت قرار داده‌اند.</p>
۴	عدم آزار و اذیت خویشاوندان	<p>۱- فَضَّلْ مَا تَوْصَلُ بِهِ الرَّحِمَ كَفَّ الْأَذَى عَنْهَا (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۲، ص ۱۵۱).</p> <p>۲- امام صادق <small>علیه السلام</small>: «لَيْسَ تَصَلُّوهُمْ بِشَيْءٍ أَفْضَلَ مِنْ كَفِّ الْأَذَى عَنْهُمْ». (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۲، ص ۱۶۵).</p>	<p>در این دو روایت برترین شیوه صلح رحم و پیوند با خویشاوندان اجتناب از اذیت و آزار بستگان معرفی شده است.</p>
۵	حمایت اجتماعی از خویشاوندان	<p>۱- امیرالمؤمنین <small>علیه السلام</small>: أَيُّهَا النَّاسُ، إِنَّهُ لَا يَسْتَعْنِي الرَّجُلُ - وَ إِنْ كَانَ ذَا مَالٍ - عَنْ عِتْرَتِهِ (عَشِيرَتِهِ)، وَ دِفَاعِهِمْ عَنْهُ بِأَيْدِيهِمْ وَ أَلْسِنَتِهِمْ، وَ هُمْ أَعْظَمُ النَّاسِ حَيْطَةً مِنْ وَرَائِهِ وَ أَمْتُهُمْ لِسَعْتِهِ وَ أَعْظَمُهُمْ عَلَيْهِ عِنْدَ نَائِلَةٍ إِذَا تَزَلَّتْ بِهِ (سید رضی، ۱۴۱۴، ص ۶۵).</p> <p>۲- امیرالمؤمنین <small>علیه السلام</small>: «أَلَا لَا يَغْدِرَنَّ أَحَدُكُمْ عَنِ الْقَرَابَةِ يَرَى بِهَا الْخِصَاصَةَ أَنْ يَسُدَّهَا بِالَّذِي لَا يَزِيدُهُ إِنْ أَمْسَكَهُ وَ لَا يَنْقُضُهُ إِنْ أَهْلَكَهُ» (سید رضی ۱۴۱۴ ص ۶)</p> <p>۳- أَكْرَمُ عَشِيرَتِكَ فَإِنَّهُمْ جَنَاحُكَ الَّذِي بِهِ تَطِيرُ وَ أَضْلُكَ الَّذِي إِلَيْهِ تَصِيرُ وَ يَدُكَ الَّتِي بِهَا تَصُولُ وَ هُمْ الْعُدَّةُ عِنْدَ الشَّدَّةِ (مجلسی، ۱۳، ج ۷۱، ص ۱۰۵).</p>	<p>در روایات مذکور حمایت اجتماعی در هنگام مشکلات، سختی‌ها و بلاها مورد تأکید واقع شده است.</p>

ردیف	مؤلفه ها	مستندات	نحوه دلالت
۶	ارشاد خویشاوندان	<p>۱- وَأَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ (شعرا/۲۱۴).</p> <p>۲- امام صادق <small>علیه السلام</small> فرمودند: «اگر خویشانت را بر خیر و درستی دیدی، باریشان کن و اگر زندگی نادرستی داشتند بی تفاوت مباش و آنان را به حال خود وامگذار، بلکه سعی کن بر اساس اطاعت خدا، با خویشانت همدم باشی زیرا شما تا زمانی که بر پایه اطاعت از فرمان‌های الهی با یکدیگر همکاری و همیاری می‌کنید و از نافرمانی خدا جلوگیری می‌نمایید در زندگی خود، خوشبخت خواهید بود» (طوسی ۱۴۰۷، ج ۱، ص ۳۵۷).</p> <p>۳- إِذْ قَالَ لِأَيُّهَا يَا أَبَتِ لِمَ تَعْبُدُ مَا لَا يَسْمَعُ وَلَا يُبْصِرُ وَلَا يُغْنِي عَنْكَ شَيْئًا (مریم/۲۴).</p>	<p>۱- آیه اول به خوبی نقش ارشادی و هدایتی در میان خویشاوندان و نزدیکان را بیان می‌کند. این نقش آن قدر مهم و تأثیرگذار است که رسالت الهی باید از این مرحله و از میان بستگان و فامیل آغاز شود.</p> <p>۳- حضرت ابراهیم <small>علیه السلام</small> نخست عمو یا جد مادری خویش را از بت پرستی نهی می‌کند و او را به راه حق دعوت می‌کند.</p>
۷	وصیت	<p>كُتِبَ عَلَيْكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ إِنْ تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةَ لِلْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ (بقره/۱۸۰).</p>	<p>۱- برخی از فقهاء از کلمه «کتب» حکم و وجوب را برداشت کرده‌اند.</p> <p>۲- منظور از خیر مالی است که از راه مشروع به دست آمده باشد و در مسیر سود و منفعت اجتماع باشد. (مکارم و همکاران، ۱۳۷۷ ج ۱ ص ۶۶۵).</p>
	ادای حقوق خویشاوندی	<p>لِلرِّجَالِ نَصِيبٌ مِّمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْأَقْرَبُونَ وَلِلنِّسَاءِ نَصِيبٌ مِّمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْأَقْرَبُونَ مِمَّا قَلَّ مِنْهُ أَوْ كَثُرَ نَصِيبًا مَّفْرُوضًا (نساء/۷).</p>	
	ارث		
	احسان	<p>وَاعْبُدُوا اللَّهَ وَلَا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَبِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَالْجَارِ ذِي الْقُرْبَىٰ (نساء/۳۶)</p>	<p>خداوند بعد از امر کردن به عبادت خود و دوری از شرک، امر به احسان می‌کند نسبت به والدین و خویشان و ...</p>

برای ارزیابی مفاهیم به دست آمده نحوه دلالت و مستندات آنها در قالب دو پرسشنامه در اختیار ده نفر از کارشناسان علوم دینی و روان‌شناسی - دارای تحصیلات حوزوی در مقطع درس خارج و تحصیلات آکادمیک (دکتری) - قرار گرفت تا آنها را از لحاظ نسبت و شاخص روایی ارزیابی کنند و از این طریق هفت مؤلفه مورد تأیید قرار گرفت که در جدول (۲) آمده است:

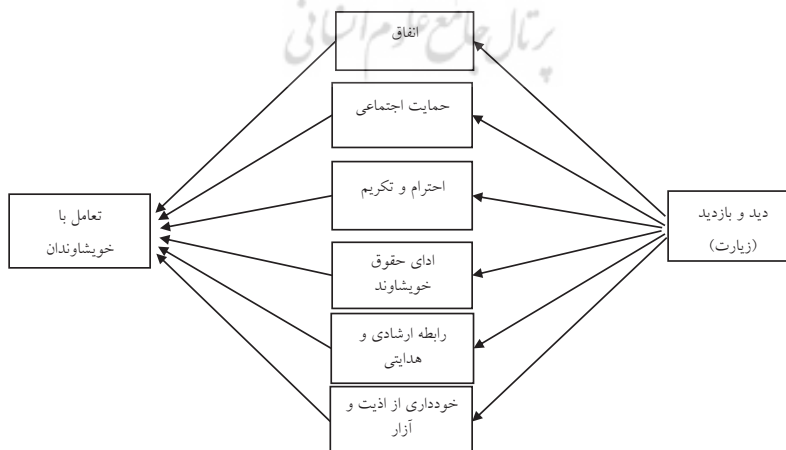
جدول (۲) میزان CVI و CVR به دست آمده برای مؤلفه‌ها

ردیف	مؤلفه	CVI	CVR	نتیجه (رد / تأیید)
۱	زیارت خویشاوندان	۱	۱	تأیید
۲	تکریم خویشاوندان	۱	۱	تأیید
۳	انفاق به خویشاوندان	۱	۱	تأیید
۴	عدم آزار و اذیت خویشاوندان	۱	۱	تأیید
۵	حمایت اجتماعی از خویشاوندان	۱	۱	تأیید
۶	ارشاد خویشاوندان	۰/۸۱	۱	تأیید
۷	ادای حقوق خویشاوندی	۰/۸۱	۱	تأیید

با توجه به داده‌های به دست آمده از نمرات تخصیص یافته از جانب کارشناسان، مؤلفه‌های استخراج شده مورد تأیید قرار گرفت.

پس از به دست آمدن مؤلفه‌های مدل ارتباطی زوجین با خویشاوندان با توجه به آیات و روایات و نحوه ارتباط این مؤلفه‌ها با هم به مدل ارتباط با خویشاوندان از طریق دید و بازدید و برطرف کردن نیازهای دیگر رسیدیم که در شکل (۱) مدل آن ارائه شده است.

شکل (۱): الگوی ارتباطی زوجین با خویشاوندان

در این مدل ابتدا زوجین با خویشاوندان خود ارتباط حضوری یا غیرحضوری مؤثر پیدا می‌کنند و پس از ارتباط و متوجه شدن مشکلات و خواسته‌های یکدیگر به دیگر مؤلفه‌های ارتباط نیز می‌توانند دست پیدا می‌کنند.

بحث و نتیجه‌گیری

یافته‌های تحقیق، ذیل سوال پژوهش یعنی «الگوی تعامل زوجین با خویشاوندان دارای چه مؤلفه‌هایی می‌باشد؟» مورد بررسی قرار گرفت. براساس یافته‌های جدول (۱) مؤلفه‌های هفت‌گانه به‌دست‌آمده الگوی تعامل زوجین با خویشاوندان شامل: ۱- زیارت خویشاوندان، ۲- تکریم خویشاوندان، ۳- انفاق به خویشاوندان، ۴- عدم آزار و اذیت خویشاوندان، ۵- حمایت اجتماعی از خویشاوندان، ۶- ارشاد خویشاوندان و ۷- پرداخت حقوق خویشاوندان می‌باشد که بنا بر یافته‌های جدول (۲) همه مؤلفه‌ها پس از ارزیابی محتوایی مورد تأیید کارشناسان قرار گرفت. پس از به دست آمدن مؤلفه‌های مدل ارتباطی زوجین با خویشاوندان با توجه به آیات و روایات و نحوه ارتباط این مؤلفه‌ها با هم به مدل ارتباط با خویشاوندان از طریق دید و بازدید و برطرف کردن نیازهای دیگر رسیدیم که در شکل (۱) مدل آن ارائه شده است.

تا کنون تحقیقی که بتواند یک الگوی رفتاری برای زوجین جهت ارتباط و تعامل با خویشاوندان ترسیم کند صورت نگرفته است. یافته‌های این پژوهش با نتایج به‌دست‌آمده از تحقیقات طباطبائی ندوشن (۱۳۹۵)، باریز اصفهانی (۱۳۹۳)، زهیری نسب (۱۳۹۶) و انصاری (۱۴۰۰) هم‌سو بوده است و تحقیقاتی که با نتایج این پژوهش ناهم‌سو باشد رؤیت نگردید. در ادامه مؤلفه‌های به‌دست‌آمده در این پژوهش به صورت اختصار توضیح داده شده و برخی از مستندات آنها بیان خواهد شد.

ارتباط و تعامل با خویشاوندان دارای جنبه‌های فراوان و گوناگونی است که در قرآن و روایات از آن بیشتر با عنوان «صله رحم» یاد می‌شود. البته در نگاه نخست «صله رحم» ظهور و بروز در دید و بازدیدها و رفت‌وآمدها دارد ولی با کنکاش دقیق و بررسی عمیق در آیات و روایات می‌توان دریافت که معنایی فراتر و گسترده‌تر از یک دید و بازدید ساده از «صله رحم» منظور است. از این‌رو تحت این عنوان تکالیفی بر عهده انسان بیان شده همچنین مزایا و آثار دنیوی و اخروی، فردی و اجتماعی بسیاری برای آن برشمرده است. مؤلفه‌هایی که برای زوجین ارائه شد در واقع یک نوع مهارت ارتباطی با خویشاوندان است که زوجین با به کار

بستن این مهارت و ممارست بر آن می‌توانند به یک الگوی رفتاری و کرداری در تعامل با خویشاوندان دست پیدا کنند. با توجه به جامعیت اسلام علاوه بر جنبه معنوی و اجر و ثواب اخروی جنبه مادی نیز لحاظ شده است همچنین مسائل روان‌شناختی نیز مورد توجه بوده است. هر کدام از این مؤلفه‌ها و شرایط دارای آثار دینی و روان‌شناختی متفاوتی هستند که هر کدام به نوبه خود برای هر انسانی ضروری به نظر می‌رسد.

۱- زیارت خویشاوندان: زوجین بعد از ازدواج به صورت ظاهری و فیزیکی از خانواده‌های اصلی خود و بستگان فاصله می‌گیرند و دور می‌شوند چنانچه این دید و بازدیدها و رفت‌وآمد زوجین با خویشاوندان صورت نگیرد به سبب تعلق فطری و طبیعی انسان به خانواده اصلی و خویشان، ممکن است زوجین به خصوص زن، نشاط و طراوت و شادابی خود در زندگی زناشویی را از دست بدهند. از حیث روان‌شناختی اساساً وقتی افراد قوم و خویش همدیگر را دیده و با یکدیگر معاشرت و مراوده می‌کنند، ناخودآگاه، خُلق آنها گشوده شده و اگر احیاناً در تعاملات فامیلی سوابق تجربه‌های هیجانی منفی داشته‌اند در این مراودات بخش زیادی از آن موج‌های منفی به فراموشی سپرده شده و یا از اثرات زبان بار آنها کاسته می‌گردد. وقتی زوجین اهل رفت‌وآمد باشند، توانمندی و احساس کارآمدی و قدرت حل مشکل در وجود آنها به طرز بسیار قابل توجهی بالا می‌رود و وقتی چنین امر مهمی حاصل گردد، طبعاً روی ارتقای سلامت فکری و روانی زوجین نیز اثرگذار خواهد بود و در نهایت سرریز این برکات متوجه خانواده می‌شود که افرادی سالم از حیث فکری و روانی در درون خود دارد و به تداوم و افزایش آرامش منجر خواهد شد. تحقق این مؤلفه به صورت‌های گوناگون مثل یک سلام کردن ساده، مهمانی و اطعام^۲ و یا عیادت به هنگامی بیماری^۳ می‌تواند صورت گیرد.

۲- انفاق به خویشاوندان: این مؤلفه در واقع همان بعد اقتصادی و مادی می‌باشد. دین اسلام نه تنها بعد معنوی و اخروی تأکید دارد بلکه می‌خواهد این ارتباط و تعامل با خویشاوندان باعث ارتقاء مالی و اقتصادی خویشاوندان و زوجین نیز بشود. در دین اسلام بر انفاق و دستگیری به نیازمندان بسیار تأکید شده و در این باره آیات^۴ و روایات^۵ فراوانی وارد

۱. امیرالمؤمنین (علیه السلام): «صَلُّوا أَرْحَامَكُمْ وَ لَوْ بِالتَّسْلِيمِ» (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۲، ص ۱۵۵).

۲. امیرالمؤمنین (علیه السلام) فرمودند: «فَمَنْ آتَاهُ اللَّهُ مَالًا فَلْيَصِلْ بِهِ الْقَرَابَةَ وَ لِيُخَيِّرْ مِنْهُ الصِّيَافَةَ» (سید رضی، ۱۴۱۴، ص ۱۹۸).

۳. امام صادق (علیه السلام): «عُدَّ سَقِيمَهُمْ» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۷۴، ص ۲۱۶).

۴. مَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ أَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلٍ فِي كُلِّ سُنْبُلَةٍ مِائَةٌ حَبَّةٌ وَ اللَّهُ يُضَاعِفُ لِمَنْ يَشَاءُ وَ اللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ (بقره/۲۶۱).

۵. امیرالمؤمنین (علیه السلام) فرمودند: «طَوَّبَ لِمَنْ أَنْفَقَ الْفُضْلَ مِنْ مَالِهِ» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۴۸، ص ۲۸۳).

شده است اما بر اولویت قرار دادن بستگان و فامیل به خصوص پدر و مادر تأکید کرده است. تا آن جایی که قرآن کمک به بستگان را جزء حقوق مالی محسوب می‌کند و آنجا که سخن از کمک اقوام به میان آمده، آن را به عنوان یک حق واجب ذکر کرده، می‌فرماید: «وَأْتِ ذَاقِرِي حَقَّهُ وَ الْمَسْكِينِ» (اسراء/۲۶).

۳- احترام و اکرام خویشاوندان: احترام و اکرام یک هنجار عاطفی و اخلاقی است که باعث افزایش صمیمیت، مهربانی و محبت می‌شود و همچنین دارای آثار مثبت فردی برای خود شخص نیز می‌باشد و آن کسب عزت نفس از طریق احترام و اکرام دیگران نسبت به او است.

۴- اجتناب از اذیت و آزار خویشاوندان: این یکی از مؤلفه‌های بسیار ارزنده‌ای است که دید متعالی اسلام نسبت به بحث خویشاوندان را می‌رساند چرا که در مؤلفه‌های دیگر خداوند از انسان می‌خواهد که یک رفتار یا گفتار را نسبت به خویشاوندان انجام دهد و در واقع یک چیزی از خود بروز و ظهور دهند اما در این مؤلفه خداوند از انسان می‌خواهد که یک عمل یا رفتار خاص که از نظر اسلام ناپسند و مذموم است را نسبت به خویشاوندان خویش ترک نماید و اتفاقاً آن را مصداق بهترین پیوند با خویشاوندان می‌داند^۱. و این حداقل چیزی است که باید نسبت به خویشاوندان رعایت کرد.

۵- حمایت اجتماعی از خویشاوندان: این مؤلفه رشد و بالندگی خانواده‌ها و زندگی زوجین و در نهایت جامعه را در پی خواهد داشت. در پرتو پیوند با خویشان حمایت اجتماعی افراد از یکدیگر به خصوص در مقاطع بحرانی و چالش برانگیز، افزایش و رشد پیدا می‌کند. یکی از مهم‌ترین مهارت‌های افراد، مهارت مواجهه درست و به‌اندازه با مشکلات و چالش‌های زندگی است که در پرتوی تعامل و پیوند با خویشان و تقویت بعد اجتماعی، این مهارت در حد بالایی برای فرد امکان‌پذیر می‌شود. امیرالمؤمنین علیه السلام می‌فرماید: «روزگار دو گونه برای انسان رقم می‌خورد: روزی به کام تو و روزی به زیان تو»^۲. در روزهای سختی زندگی این حمایت اجتماعی، همراهی و همدلی خویشاوندان است که می‌تواند باعث دلگرمی انسان شود و تاب و تحمل و طاقت انسان را در مقابل سختی‌ها بالا ببرد.

۶- رابطه ارشادی و هدایتی با خویشاوندان: این مؤلفه به نقش گروه و اجتماع به خصوص در حوزه خویشاوندان در جهت‌دهی و هدایت فکری و اعتقادی اشاره دارد و

۱. امام صادق علیه السلام فرمودند: «... أَفْضَلُ مَا تُوصَلُ بِهِ الرَّجْمُ كَفِّ الْأَذَى عَنْهَا» (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۲، ص ۱۵۱).

۲. الدهرُ یومانٍ : فِیَوْمٍ لَّكَ وَ یَوْمٍ عَلَیْكَ (تحف العقول، ص ۲۰۷).

از آن جایی که اسلام روی اندیشه و مسائل فکری و اعتقادی تأکید و حساسیت زیادی دارد به این بخش از الگوی رفتاری خویشاوندان تأکید دارد. چنانچه این مطلب را به وضوح در سیره خود پیامبر ﷺ دیده می‌شود آن زمانی که برای اولین بار می‌خواستند رسالت خویش را آشکار نمایند از خویشان و بستگان خود آغاز کردند. همچنین سیره ائمه عَلَيْهِمُ السَّلَامُ و علماء و بزرگان دین نیز چنین بوده است. در قرآن نیز در چندجا وقتی بحث از تعلیم و تربیت دینی مطرح می‌شود اول بستگان، پدر و مادر و فرزندان اشاره دارد.

۷- ادای حقوق خویشاوندی: آنچه از مؤلفه‌های قبل بیان شد به نوعی حقوق خویشاوندی محسوب می‌شوند اما در اینجا منظور دو مورد خاص است:

الف) وصیت برای خویشاوندان: در این بخش خویشاوندان فقیر و مستمند مورد نظر اسلام است که سفارش شده هر کسی که دارای مالی از دنیاست بخشی از این مال را بعد از وفات خویش برای آنها قرار دهد که بنا بر اختلافی بین فقهاء وجود دارد برخی قائل به وجوب این نوع وصیت شده‌اند.

ب) ارث: یک نوع حقوق مالی برای خویشاوندان است و خداوند برای آنها مقرر کرده است و کسی نمی‌تواند آنها را از این حق شرعی محروم کند. قابل توجه است که خیلی از احکامی که در اسلام مطرح شده است به صورت کلی در قرآن بیان شده و جزئیات و تفصیل آن در روایات از زبان اهل بیت عَلَيْهِمُ السَّلَامُ بیان شده است. درباره ارث به خاطر اهمیت آن، چهارچوب اصلی و کامل و به صورت روشن در قرآن بیان شده است.

ج) احسان: در مورد احسان دو نکته قابل ذکر است: اول: در آیه «إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَاءِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَيَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْيِ يَعِظُكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ» (نحل/۹۰) احسان کنار عدل^۲ قرار گرفته است و این نشان از اهمیت آن است. دوم اینکه: با توجه به مقدم شدن خویشاوندان بر یتیمان و مساکین و همسایه‌ها در دو آیه زیر: «وَأَعْبُدُوا اللَّهَ وَلَا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَبِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَالْجَارِ ذِي الْقُرْبَىٰ...»^۳.

۱. به راستی خدا به عدالت و احسان و بخشش به خویشاوندان فرمان می‌دهد، و از فحشا و منکر و ستمگری نهی می‌کند. شما را اندرز می‌دهد تا متذکر [این حقیقت] شوید [که فرمان‌ها الهی، ضامن سعادت دنیا و آخرت شماست].

۲. عدل همان قانونی است که تمام نظام هستی بر محور آن می‌گردد، آسمان‌ها و زمین و همه موجودات با عدالت بر پا هستند؛ (بالعدل قامت السماوات و الارض) (نمونه، ج ۱۱، ص ۳۶۶).

۳. خدا را بپرستید، و چیزی را شریک او قرار ندهید، و به پدر و مادر و خویشاوندان و یتیمان و مستمندان و همسایه نزدیک و همسایه دور و همنشینان.»

(نساء/۳۶) و «وَ إِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَائِيلَ لَا تَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ وَ بِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَ ذِي الْقُرْبَىٰ وَ
الْيَتَامَىٰ وَ الْمَسَاكِينِ وَ قُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا» (بقره/۸۳). این نشان از ارزشمندتر بودن احسان به
خویشاوندان نسبت به احسان بر دیگران است.

منابع

• قرآن مجید.

- احمدی، محمدرضا (۱۳۸۰)، «نقش صله رحم در بهداشت روانی»، *ماهنامه تخصصی معرفت*، شماره ۴۶، سال دهم.
- افقری، فاطمه (۱۳۹۱)، *تدوین و استانداردسازی بسته آموزشی بومی مهارت‌های ارتباط زوجین با خانواده اصلی بر مبنای آسیب‌شناسی تعاملی در خانواده‌های شهر اصفهان*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد مشاوره خانواده، دانشگاه اصفهان.
- انصاری، علیرضا (۱۴۰۰)، «رفتارشناسی زوجین با خویشاوندان از نگاه قرآن»، *نشریه پاسدار اسلام*، شماره ۴۷۵.
- آزادی، آذر (۱۳۸۸)، *بررسی تطبیقی مفهوم علاقه اجتماعی در دیدگاه آدلر و صله رحم در متون اسلامی*، دانشگاه علامه طباطبایی علیه السلام، تهران.
- بار باز اصفهانی، نجمه (۱۳۹۳)، «مدیریت ارتباط با خانواده اصلی و خانواده همسر از دید مشاور خانواده و اسلام»، *فصلنامه فرهنگی- تربیتی زنان و خانواده*، شماره ۲۸.
- بنی‌جمالی، شکوه‌السادات؛ نفیسی، غلامرضا و یزدی، سیده منوره (۱۳۸۶)، «ریشه‌یابی علل از هم پاشیدگی خانواده‌ها در رابطه با ویژگی‌های روانی- اجتماعی دختران و پسران قبل از ازدواج»، *مجله علوم تربیتی و روان‌شناسی*، شماره ۲-۱، بهار و تابستان.
- پسندیده، عباس؛ جان‌بزرگی، مسعود و آذربایجانی مسعود (۱۳۹۴)، «الگوی نظری مداخله «انعطاف نفوذناپذیری» در خانواده درمانگری سیستمی معنوی برای مدیریت مرزهای خانواده بر اساس حدیث «العزیزة»»، *مجله علوم و حدیث*، سال بیست و سوم، شماره اول.
- خارستانی، اسماعیل و سیفی، فاطمه (۱۳۹۳)، «نقش صله رحم در تحکیم خانواده»، *پژوهش‌های اجتماعی اسلامی*، شماره اول.
- دسترنج، منصوره (۱۳۹۰)، «بررسی عوامل مرتبط با اختلافات خانوادگی»، *فصلنامه زن و جامعه*، شماره ۱، بهار.

۱. «و [یاد کنید] زمانی که از بنی اسرائیل پیمان گرفتیم که جز خدا را نپرستید، و به پدر و مادر و خویشان و یتیمان و مستمندان نیکی کنید، و با مردم با خوش‌زبانی سخن گوید».

- رضوانی طوسی، سیدمجتبی (۱۳۹۲)، «جایگاه روابط خویشاوندی و صلّه رحم در تعاملات خانوادگی و روزمره، مطالعات شهروندان تهرانی»، *فصلنامه اخلاق زیستی*، سال ۳، ش ۱۴.
- ریاحی، محمداسماعیل؛ وردی نیا، اکبرعلی و بهرامی کاکاوند، سیاوش (۱۳۸۶)، «تحلیل جامعه شناختی میزان طلاق»، *فصلنامه پژوهش زنان* (وزارت علوم)، شماره ۳.
- زرگر، فاطمه و نشاط دوست، حمیده طاهر (۱۳۸۶)، «بررسی عوامل مؤثر در بروز طلاق در شهرستان فلاورجان»، *فصلنامه خانواده پژوهشی*، شماره ۱۱، پاییز.
- سالاری فر، محمدرضا (۱۳۷۹)، «مقایسه نظریه خانواده درمانی مینوچین با دیدگاه اسلام در باب خانواده»، *پژوهشگاه حوزه و دانشگاه*، زمستان، قم.
- سجادی، سید ابراهیم (۱۳۶۸)، «نقش خویشاوند در تحکیم خانواده»، *فصلنامه پژوهش های قرآنی*، شماره ۵۰-۴۹، تابستان.
- سیاوشی، حسین و نوابی نژاد، شکوه (۱۳۸۴) «رابطه بین الگوهای ارتباط زناشویی و باورهای غیرمنطقی دیران دبیرستان های شهر ملایر»، *نشریه تازه ها و پژوهش های مشاوره*، شماره ۱۴، پاییز.
- شرف الدین، سیدحسین (۱۳۹۴)، «جایگاه صلّه رحم در سبک زندگی»، *فصلنامه علمی-پژوهشی پژوهش نامه اخلاق*.
- صداقت، کامران و اسدیان، عقیل (۱۳۹۳)، «تیین جامعه شناختی عوامل اجتماعی مؤثر بر طلاق (مطالعه موردی: شهرستان قائم شهر)»، *فصلنامه جامعه شناسی کاربردی*، شماره دوم.
- طباطبایی ندوشن، سیده مریم (۱۳۹۵)، «رفتارشناسی زوجین با خویشاوندان»، *ره توشه محرم*.
- طوسی، محمد بن حسن (بی تا)، *التبیین فی تفسیر القرآن*، ناشر دار احیاء التراث العربی، بیروت.
- قاسمی پور، یداله (۱۳۸۶)، «آثار صلّه رحم از دیدگاه اسلام و روان شناسی و کاربرد تربیتی آن»، *فصلنامه تربیت اسلامی*، شماره ۵، زمستان.
- کلینی، محمد بن یعقوب (۱۳۶۳)، *الکافی*، تهران: دارالکتب الاسلامیه.
- مجلسی، محمد باقر (۱۴۱۳)، *بحار الانوار*، دارالاحیاء التراث، بیروت.
- محبوبی، عباس (۱۳۹۴)، «راه های مهرورزی و محبت به خویشاوندان»، *تسنیم*، اسفند.
- محسن زاده، فرشاد و نظری، علی محمد (۱۳۹۰)، «مطالعه کیفی عوامل نارضایتی زناشویی و اقدام به طلاق»، *فصلنامه شورای فرهنگی-اجتماعی زنان و خانواده*، شماره ۵۳، پاییز.